

NOOT

- (1) Vroeger verscheen reeds een andere bundel: *Een keuze uit het werk van Jürgen Habermas* (Deventer, van Loghum Slaterus, 1973) met: 'Techniek en wetenschap als ideologie', 'Technische vooruitgang en sociale leefwereld', 'Kenniss en belang', 'Verwetenschappelijkte politiek en openbare mening' en 'Dogmatisme, rede en beslissing'.

* * *

BÖLL EN KOPELEW BLIJVEN ANTWOORD SCHULDIG

H. Böll en Lew Kopelew, *Waarom hebben we op elkaar geschoten?* Baarn, De Prom, & Schoten, Westland, 1982, 160 blz.

Waarom hebben we op elkaar geschoten? Onder deze veelbelovende titel verscheen onlangs de Nederlandse vertaling van een tweedelig interview met de Duitse Nobelprijswinnaar Heinrich Böll en de Russische dissidente schrijver Lew Kopelew (1). Gedurende de Tweede Wereldoorlog bevonden beide auteurs zich aan het Oostfront: Böll als soldaat in dienst van de Wehrmacht, Kopelew als Sovjetrussisch propaganda-officier. Hoewel zij elkaar in die tijd niet lijfelijk hebben ontmoet, waren zij tegenstanders en potentiële doodsvijanden. Het is in deze hoedanigheid dat Klaus Bednarz, correspondent van de ARD, hen in de zomer van 1979 en in het voorjaar van 1981 ondervroeg.

Zoals bekend, sloten Stalin en Hitler in 1939 een niet-aanvalsverdrag, waaraan op 22 juni 1942 een eind kwam. Op die dag viel de Wehrmacht Rusland binnen, op zoek naar meer "Lebensraum" voor een volk dat zich door Doodskoppen de weg liet wijzen. Zulk een inval kon Duitsland riskeren, omdat het Rode Leger na een eerder voltrokken Stalinistische zuiveringsactie beroofd was van zijn vakkundige top: reden waarom de Sovjetunie enkele jaren ervoor een oorlog met het zwakke Finland slechts met uiterste inspanning had gewonnen.

De Duitse troepen drongen door tot bij Leningrad en Moskou, veroverden de Oekraïne en rukten op naar de olievelden in de Kaukasus en naar de Wolga bij Stalingrad. Hier werden zij tenslotte tot staan gebracht en op 2 februari 1943 gedwongen tot capitulatie. Het was het begin van het einde. Nog in datzelfde jaar wisten de Russen het Duitse leger terug te slaan tot over de Dnjepr, in 1944 zelfs tot aan de Duitse noordgrens.

Er kwam in 1945 voor de jarenlang tot 'Untermenschen' gedegradeerde Russen de gelegenheid zich te wreken. Niet alleen ging het Rode Leger zich bij zijn inval in Duitsland te buiten aan plundering, moord, verkrachting, maar ook ontstond de Duitse deling, waarvan later de Berlijnse Muur het schrijnende symbool zou worden.

Dat aan beide zijden de emoties hoog oplaaiden en dat met de terugkeer van de vrede de enerzijds anti-Duitse, anderzijds anti-Russische sentimenten niet zomaar ophielden te bestaan, ligt voor de hand. In zijn gesprek met Böll en Kopelew snijdt Klaus Bednarz dan ook eerst en vooral deze precaire materie aan. In hoeverre waren en zijn Duitsers bevooroordeeld over de Sovjetunie, en

vice versa? Zowel Heinrich Böll als Lew Kopelew stellen hem gerust: het negatieve beeld van bloeddorstige Duitsers/Russen, zo beweren zij, is met de komst van een geheel andersdenkende generatie van de aardbodem verdwenen.

Waarom hebben we op elkaar geschoten? Het is een interessante vraag, maar een waarop de twee schrijvers een antwoord schuldig blijven. De lezer zou zich bijna gaan afvragen, of er aan het Oostfront überhaupt geschoten is. Als men Kopelew en Böll moet geloven namelijk, was de Wehrmacht zo verkikkerd op de Russenen droegen de laatsten op hun beurt de Duitsers zo'n warm hart toe, dat de Duits-Sovjetrussische oorlog nauwelijks kan hebben plaatsgevonden of op zijn minst dient te worden beschouwd als een pijnlijk misverstand.

De werkelijkheid is veel grimmiger dan de auteurs elkander trachten wijs te maken. In hun antwoorden klinkt angst voor deze werkelijkheid en een zekere verdringing ervan door. Niet zozeer wat door hen wordt gezegd, als wel wat zij klaarblijkelijk *verzwiigen*, maakt dit boek de moeite van het lezen waard.

Wie op de hoogte is, weet dat in Duitsland grote groepen mensen (nabestaanden van aan het Oostfront gesneuvelden, ex-krijgsgevangenen, na de oorlog door het Rode Leger uit de oostgebieden verdreven Duitse emigranten) zich nog altijd en in lapidaire termen beklagen over de behandeling die hen ten deel is gevallen. Het is trouwens niet alleen Duitsland, waar wordt geklaagd en waar het oorlogsverleden niet of slechts ten dele is verwerkt. Ook in andere Westeuropese landen heeft men te lijden van de emotionele naweeën van het nazi-regime. Informatie over de toestand in de Sovjetunie is weliswaar niet beschikbaar, maar wij mogen aannemen dat ook daar — waar zulke grote verliezen werden geleden — verbittering en rancune nog steeds bestaan.

De geïnterviewden draaien niet alleen als katten rond de brij, zij verkondigen ook feitelijke onjuistheden. Wat te denken bijvoorbeeld van Kopelew, waar deze zegt dat er weinig of geen Russen zijn overgelopen naar Duitse zijde? *Hoewel de Sovjetbevolking op de hoogte was van Hitlers moorddadige plannen met betrekking tot de volkeren van Oost-Europa, waren achthonderdduizend Russen bereid aan zijn kant te strijden tegen het door hen zozeer gehate Stalinisme* (2).

Nog bedenkelijker is het 'Wir haben es nie gewusst', dat uit beider monden klinkt. Kopelew beweert niets te hebben geweten van de slechte behandeling die Duitsers in Russische krijgsgevangenkampen wachtte (3). Böll valt hem harts-tochtelijk bij met de woorden: "Wij wisten ook niet alles van wat er in de (concentratie)kampen gebeurde. Wij wisten niet eens dat ze bestonden".

Ik wil er, wellicht ten overvloede, op wijzen dat het hier gaat om een leugen die, alhoewel in de literatuur over dit onderwerp afdoende ontzenuwd, steeds weer hardnekkig de kop op steekt. Het "Wir haben es nie gewusst" dient eerlijkheidshalve plaats te maken voor: 'Wir haben es nie wissen *wollen*'. Men *wilde* niet weten dat er kampen bestonden en nog veel minder wat zich binnen de muren daarvan afspeelde. Waar bleef de buurman die 's nachts door de Gestapo van zijn bed was gelicht? Waar bleef de collega die nooit achter zijn bureau terugkeerde? Men vroeg er niet naar. Men sloot zijn ogen voor het machtsvertoon van S.A. en S.S.; men sloot, wanneer de wind verkeerd stond, zijn venster voor de lucht van verschroeid vlees; en tenslotte sloot men zijn hart. Dat was geen 'typisch-Duits' verschijnsel, het deed zich voor van Nederland tot Polen, van Italië tot België. Het is 'menschlich, alzu menschlich' om zo te handelen, maar daarom niet minder laakbaar.

Böll wordt wel 'het Duitse Geweten' genoemd. Welnu, het staat er met dit geweten niet al te best voor, wanneer het er niet voor terugdeinst veertig jaar na datum een oude leugen publiek te maken, die de psychische en sociale verwerking van de periode 1933–1945 onmogelijk maakt.

C. FRIEDMAN

NOTEN

- (1) Lew Kopelew was tijdens de oorlog een hoge functionaris in de Sovjet-russische propagandawereld. Zo ontwierp hij vele pamfletten die boven de vijandelijke linies werden uitgestrooid om de Duitse soldaten te demoraliseren en waarvan een twintigtal in het boek werd afgedrukt. Na de oorlog werd hij tien jaar in een Russisch kamp gevangen gehouden, wegens 'mildheid jegens de vijand'. Hij is nu een van de dissidenten die emigratie naar het westen van de hand wijzen.
- (2) Men leze *Stalin's Secret War* van Nikolai Tolstoj.
- (3) Het gaat overigens niet alleen om krijgsgevangenen. Van de twintig miljoen Russen die in de oorlogsjaren omkwamen, werd tenminste *de helft* gedood in opdracht van de Sovjetautoriteiten. Tien miljoen mensen of meer werden doodgemarteld, geëxecuteerd of stierven van hongersnood en uitputting in een van de vele Russische kampen (zie ook voetnoot 2). Dat Lew Kopelew hiervan in zijn functie niets zou hebben geweten, mogen wij ernstig in twijfel trekken.

* * *

DE FRANSE VAN DALE: EEN EVENEMENT IN ONS TAALGEBIED

Van Dale, *Frans-Nederlands*. (deel één van een reeks van zeven). Lexicografie. Utrecht-Antwerpen, 1983. 2.200 Fr. (per set van twee delen 4.100 Fr; voor de reeks van zeven delen 13.400 Fr.)

Constateren dat de Grote Van Dale – bedoeld wordt het 'Groot Woordenboek der Nederlandse Taal' – voor Noord en Zuid geldt als DE autoriteit voor correct woordgebruik en spelling, voor begripsomschrijving en het hanteren van taalvormen, is het intrappen van een open deur. Al wie lang genoeg naar school ging, heeft bij Van Dale school gelopen. Bij discussies met 'scrabble', over cryptogrammen, schoolwerk, administratief taalgebruik tot 'bizar' aandoende Nederlandse woorden, brengt vaak alleen een 'zoek het op in Van Dale' uitsluitend en oplossing. En hoezeer Willem Frederik Hermans zich heeft uitgesloofd in het catalogeren van lange reeksen 'fouten' bij Van Dale, hij kan niet verhinderen dat de Nederlandse taalgebruiker vol vertrouwen bij deze 'éminence grise' te rade gaat telkens hij zich onzeker of onveilig voelt in zijn eigen taal.

Daarom is het even wennen aan de idee dat Van Dale 'fremd geht', zich op vreemde en buitenlandse paden heeft gewaagd, en zomaar ineens zeven vertaal-